

אל גינת אגוז ירדתי

אל גינת אגוז ירדתי לראות באפי הנחל לראות הפךה הגפן הנצו הרמנים: (שיר השירים ו יא).¹

שמות רבה לו א

"ואתה תצוה אל בני ישראל ויקחו אליך שמן זית כתית למאור". זהו שכתוב: "זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך" (ירמיה יא טז) - וכי לא נקראו ישראל אלא כזית הזה בלבד? והלא בכל מיני אילנות נאים ומשובחים נקראו ישראל! נקראו בגפן - שנאמר: "גפן ממצרים תסיע" (תהלים פ ט), בתאנה - שנאמר: "כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם" (הושע ט י). בתמר - שנאמר: "זאת קומתך דמתה לתמר" (שיר השירים ז ח).² בארו - שנאמר: "כארז בלבנון ישגה" (תהלים צב יג). באגוז - שנאמר: "אל גינת אגוז ירדתי" (שיר השירים ו יא). וקראן בכל מיני שלחים, שנאמר: "שלחך פרדס רימונים" (שם ד יג), ובא ירמיה לומר: "זית רענן יפה פרי תואר!"³

שיר השירים רבה פרשה ו (דונסקי סימן יז) (וילנא סימן יא)⁴

"אל גינת אגוז ירדתי" - אמר ר' יהושע בן לוי: נמשלו ישראל באגוזה - מה האגוזה נגזזת ונחלפת,⁵ לטובתה היא נגזזת. למה? שהיא מחלפת כשיער הזה שנגזז ונחלף, וכצפרנים הללו שנגזזין ונחלפין. כך, כל מה שישראל נגזזין מעמלן ונותנין לעמלי תורה בעולם הזה, לטובתן הן נגזזין ונחלפין להם, ומרביין להם עושר בעולם הזה ושכר טוב לעולם הבא.⁶

ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: מה הנטיעות הללו אם את מכסה שרשיהם בשעת נטיעתן הן מצליחות, ואם לאו אין מצליחות. אבל האגוז הזה אם את מכסה שרשיו בשעת נטיעתו אינו מצליח, כך ישראל (משלי כ"ח) מכסה פשעיו לא יצליח.⁷

¹ העצים (עצי פרי) השכיחים בארץ ישראל ובדימויים בתנ"ך הם גפן, תאנה, רימון, זית ותמר שגם מנויים בשבעת המינים. בדרגה שנייה נמצאים עצים כמו שקד או שקמה. אגוז, שנמצא הרבה אצל חז"ל במשנה ובתלמוד ("בשמן אגוזים" במה מדליקין, "שיעור אתרוג הקטן רבי מאיר אומר כאגוז רבי יהודה אומר כביצה", משנה סוכה, שימש עץ חשוב לעצי המערכה במקדש ועוד) מופיע בתנ"ך רק פעם אחת - כאן. (בדוק מה המצב לגבי חרוב ותפוח, עצים נוספים?). האגוז של חז"ל מזוהה ע"י יהודה פליקס (הצומח, החי וכלי החקלאות במשנה, המכון לחקר המשנה, ירושלים תשמ"ג) כאגוז המלך (Walnut - Juglans Regia).

² על הדימוי הכללי של עם ישראל לתמר, הפסוק "זאת קומתך דמתה לתמר" בפרט, יש לנו מדרשים רבים. ראה למשל שיר השירים רבה ו ו בהקשר עם מתן תורה: "משל למלך שקידש את מטרונה ואמר מבקש אני לראותה, כיון שראה אותה התחיל משבחה ומקלטה, הה"ד זאת קומתך דמתה לתמר, גם היא אמרה רוצה אני לראותו, כיון שראתה אותו התחילה בקילוס שקילסתו חכו ממתקים וכולו מחמדים". לתמר מגיעה התייחסות מיוחדת. הפעם נתמקד באגוז.

³ מדרש זה מופיע בראש פרשת תצוה ומטרתו להראות את יתרון הזית על פני כל שאר העצים. ראה המשך המדרש שם וכן דברינו בפרשת תצוה נמשלו ישראל בית. אנו מבקשים להתמקד הפעם באגוז ובכ"ז בחרנו לפתוח במדרש זה, משום שהוא מזכיר במרוכז את כל העצים בהם נמשלו ישראל, כולל האגוז, שבתנ"ך איננו שייך לקבוצה הנבחרת אבל אצל חז"ל כן. ואגב ריכוז רשימת עצים ותחרות ביניהם מזכיר לנו את משל האטד של יותם בן גדעון (שופטים פרק ט) במקרא, ואת המדרש החביב על התחרות בין העצים מי יזכה במצווה שעליו ייתלה המן (אסתר רבה ט ב). מעניין לבדוק את רשימת העצים בשני המקומות.

⁴ שני המקורות הראשיים לדרשות על הפסוק שלנו הוא מדרש שיר השירים רבה זה בפרשה ו ומדרש פסיקתא רבתי פרשה יא - יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב. מה עניין גינת אגוז לפסיקתא רבתי זו? פסיקתא זו היא פסיקתא שנייה לפרשת שקלים בה נמנים ישראל דרך מחצית השקל. עניין זה דורש התייחסות מיוחדת, כולל הקשר לאגוז ובע"ה עוד נזכה לדון בו באחת משבתות שקלים הבעל"ט. לענייננו, אלה שני המקורות העיקריים לדרשות על גינת אגוז ואף שאולי הפסיקתא עשירה קצת יותר, הבאנו את שיר השירים רבה בראש דברינו (מעל לקו) ובהערות השוליים או בהמשך נשזור קטעים מהפסיקתא וגם ממקורות אחרים. מסתבר שרבו הדרשות על גינת אגוז ולא נוכל כמובן להביא את כולן.

⁵ מהו "נגזזת ונחלפת"? אי אפשר לומר שהכוונה לכך שעץ האגוז הוא נשיר ועלוותו מתחדשת כל שנה, שהרי הגפן, התאנה והרימון גם הם נשירים (לרימון תפרכת מרשימה בהרבה מזו של האגוז). מהלשון "נגזזת" משמע מעשה ידי אדם. אפשר שהכוונה לכך שאת האגוז היו גוזמים (גוזזים) בצורה חדה יותר מעצים אחרים על מנת שיישאר נמוך וחזק. ועדיין הדבר צ"ע.

⁶ כאן דווקא ללומדי תורה, אבל בהמשך גם לצדקה בכלל, דרך תכונת הקליפה של האגוז: "מה האגוז הזה יש בו אגוזי פרך, אגוזים בינונים ואגוזים קנטרנין, כך ישראל יש מהן עושיין צדקה מאליהן, ויש שאם אתה תובען הם נותנים, ויש שאת תובען ואין עושיין". ודרך עוד תכונה בעץ ובפרי: "מה אגוז זה עצו משמר פריו, כך עמי הארץ שבישראל מחזיקין בדברי תורה". ובפסיקתא רבתי: "א"ר לוי: האגוז הזה יש בו שלושה מינים: אגוזי פרך ובינונים וקטרונים. של פרך שנפרך מעצמו, והבינונים אתה מקיש עליו והוא נשבר, והקטרונים (יש) מתקשה לשבר ואתה מקיש עליו באבן ושברו אעפ"כ אין בו תוחלת. כך הוא ישראל, יש בהם בני אדם שהם עושים מצוה מעצמם - אילו של פרך, ויש בהן שאתה תובעם למצוה ומיד הם נותנים - אילו הבינונים, ויש בהם שאפילו אתה מקיש עליו כמה פעמים אין מועיל הימנו כלום. אעפ"כ א"ר לוי: הפתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא".

⁷ בפסיקתא משמע יותר מכן, שגילוי השורשים קשור לא רק לנטיעה ולטיפול השוטף בעץ, אלא בעיקר לריפוי של עץ שלקה במחלה: "כל האילנות בשעה שהם לוקים מכסים עיקריהם והם חיים אבל האגוז הזה כשלוקה מגלה שרשיו והוא חי. כך ישראל, מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג)". ולהלכה, יש פשעים שאכן צריך גלות ויש שמוטב להשאיר כסויים. כנגד הפסוק מכסה

א"ר אלעשה: לא היה צריך קרא למימר אלא אל גינת ירק, ואמר אל גנת אגוז?! אלא מלמד שנתן להם כחן של נטיעות וזיון של ירק.⁸

מה אגוז זה אם נופל לתוך הטינופת את נוטלו ומורקו ושוטפו ומדחיו והוא חוזר כתחילתו והוא יפה לאכילה. כך, כל מה שישראל מתלכלכן בעונות כל ימות השנה, בא יום הכיפורים ומכפר עליהם.⁹

אמר ר"ל: מה אגוז זה חלק, דתנינן: ר' שמעון אומר אף בחלקי אגוזים,¹⁰ וכל מי שעולה לראשו ואינו נותן דעתו האיך יעלה הוא נופל ומת נוטל שלו מן האגוז, כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הציבור בישראל ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג את ישראל, סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם.¹¹

מה אגוז זה אינו יכול לגנוב המכס שלו שהוא נשמע וניכר, כך הם ישראל כל מקום שאחד מהם הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי. למה? שהוא ניכר. זהו שכתוב: "כל רואיהם יכירו כי הם זרע ברך ה' " (ישעיה סא).¹²

מה אגוז זה השק מלא אגוזים בידך את נותן לתוכו כמה שומשמים כמה חרדלים והן מחזיקין, כך כמה גרים באו ונתוספו בישראל, הה"ד (במדבר כ"ג) מי מנה עפר יעקב¹³

מה אגוז זה אַתְּ נוטל אחד מהכרי וכולן מדרדרין ומתגלגלים זה אחר זה, כך הן ישראל לקה אחד מהן כולן מרגישים. הה"ד (במדבר טז כב) האיש אחד יחטא וגו'.¹⁴

פשעיו לא יצליח עומד הפסוק אשרי נשוי פשע כסוי חטאה. ראה מסכת יומא פו ע"ב. וכבר הרחבנו בנושא גילוי החטא או כסיוו - מחלוקת דוד ומשה, בדברינו **יכתב עוונתי** בפרשת חוקת ובדברינו **כיסוי החטא או גילוי** ביום הכיפורים.

⁸ לעצים (מטעים) שהם רב שנתיים יש כח חיות גדול יותר הנמשך משנה לשנה, אבל לירק יש יותר גוונים (זיו) של ירוק. גם לרימון יש קליפה שמגינה על הפרי, אבל היא נבקעת לעיתים. ובגמרא חגיגה פרק שני מתמקדת תכונה זו של האגוז שניתן תמיד לנקותו מלכלוך וטינופת בתלמיד חכם שסרח. ראה שם בדף טו ע"ב אחרי העיסוק בחכמת הנסתר, הסיפור על ארבעה שנכנסו לפרדס ואלישע בן אבויה שיצא לתרבות רעה וזכה לכינוי "אחר": "דרש רבא: מאי דכתיב "אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל"? - למה נמשלו תלמידי חכמים לאגוז? לומר לך: מה אגוז זה, אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה - אין מה שבתוכו נמאס, אף תלמיד חכם, אף על פי שסרח - אין תורתו נמאסת. אשכחיה רבה בר שילא לאלהו, אמר ליה: מאי קא עביד הקב"ה? אמר ליה: קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן, ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה: אמאי? - משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה: אמאי? רבי מאיר רימון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק! אמר ליה: השתא קאמר: מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת - קלני מראשי, קלני מזרועי. אם כך הקדוש ברוך הוא מצטער על דמן של רשעים - קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך". הקב"ה אינו רוצה לומר תורה בשמו של ר' מאיר משום שלמד מאלישע בן אבויה. הוא "משתכנע ומשנה את דעתו" (חלקית) לאחר שרבה בר שילא מציג לפני אלהו את הטענה: רבי מאיר רימון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק. על קטע זה כמו על כל הסיפור על אלישע בן אבויה ו"ארבעה שנכנסו לפרדס" - בפעם אחרת בע"ה.

⁹ הכוונה למשנה משנה במסכת פאה פרק ד משנה א: "הפאה ניתנת במחובר לקרקע. בדלית ובדקל, בעל הבית מוריד ומחלק לעניים. רבי שמעון אומר: אף בחליקי אגוזים". עצים שיש סכנה בעלייה עליהם "שכשעילו ידחקו זה את זה ועלולים ליפול ולבוא לידי סכנת נפשות" (קהתי). וגזע עץ האגוז הוא חלק וקשה לטיפוס.

¹¹ גדולים וטובים החליקו על הגזע החלקלק של עץ האגוז. ראה במקבילה בפסיקתא: "האגוז הזה חלוק. מי שאינו אומן לעלות בו מיד הוא נופל, שצריך לשמור עצמו שלא יפול הימנו. כך, כל מי שמשרת את ישראל צריך לשמור עצמו שלא יטול את שלו מתחת ידיהם כגון משה וישעיה ואלהו. משה אמר שמעו נא המורים (במדבר י) ונאמר לא תביאו את הקהל הזה (שם כ"ב). ישעיה אמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ישעיה ו ה) מיד ובידו רצפה (ישעיה ו ו), אליהו כי עזבו בריתך בית ישראל (מלכים א יט י ויד) ונאמר ואת אלישע בן שפט [מאבל מחולה] תמשח לנביא תחתך (מלכים א יט טז). על נטילת שררה יש הרבה מה להרחיב. בינתיים, ראה דברינו בפרשת יתרו **אני ואתה עומדים בזירה - או נצחת או נצחת**.

¹² היהודים נמצאים ומורגשים בכל מקום. זה לא המצאה של הדורות האחרונים. ראה במדבר רבה טז כד: "בכל מקום שישראל הולך - ניכר הוא, שנאמר כל רואיהם יכירו". לא נכרי אלא ניכר. וכן דברים רבה ב טז: "אמר רבי תנחומא: מעשה בספינה אחת שהיתה כולה של גויים והיה בתוכה יהודי אחד. הגיעו לנס אחד, אמרו לאותו יהודי: פלוני, טול מעות ועלה לנס הזה וקח לנו משם מאומה. אמר להם: לא אכסנאי אני? מכיר אני להיכן אלך? אמרו לו: ויש אכסנאי יהודי? בכל מקום שאתה הולך אלהיך עמך. הוי: "אשר לו אלהים קרובים אליו ... בכל קראנו אליו".

¹³ ובלשון המקבילה בפסיקתא: "האגוז הזה נותן בקופה אם מבקש אדם שומשמן ליתן או פילפלין [וקטניות] ביניהם מחזיקים הם, מה שאין אתה מוצא בשאר הפירות, שאין אתה יכול לעשות כך בתמרים ובתאנים אלא באגוזים. כן ישראל מקבלים כל מי שבא להתגייר". בראש אותה פסיקתא, שכאמור באה בהקשר עם פרשת שקלים ומניית בני ישראל, כמו בפירושים ומדרשים רבים אחרים, משמע שהריבוי של עם ישראל והשלמת החיסרון הם בדרך של ריבוי טבעי: "שאפילו ישראל באים לידי סרחון והקב"ה כועס עליהם ומביא עליהם מרדות והם באים לידי חיסרון אלא חוזרים ומתרבים, כן אתה מוצא בימי דוד שמנה יואב את ישראל והלך מהם שבעים [אלף] איש, וחזרו ורבו בימי שלמה יותר ממה שהיו, מניין ממה שהשלים הנביא יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב". אבל כאן, הריבוי ומילוי החסר בא דרך התווספות גרים לעם ישראל. ראה שיר השירים רבה בתחילת פרשה ו בה אנו עוסקים על הפסוק: המה מלכים ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר: "ששים - אלו ששים רבוא שיצאו מבן עשרים שנה ומעלה, ושמונים פלגשים - אלו שמונים ריבוא שיצאו ישראל ממצרים מבן עשרים שנה ולמטה. ועלמות אין מספר - אין קץ ואין סכום לגרים". והכל קשור כמובן באברהם אבינו שהוא אב הגרים כולם ולו הובטח "ושמתי את זרעך כעפר הארץ" (בראשית יג טז). ואברהם קשור אל גינת אגוז: "אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל. זה אברהם" (מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ו).

¹⁴ בבחינת "כל ישראל ערבים זה בזה" (ספרא בחוקותי, סנהדרין כז ע"ב ועוד). ובמקבילה בפסיקתא רבתי: "כל הפירות יכול אדם ליטול מהם מתוך השק ואין חביריהם מרגישים, בין תמרים בין תותים בין תאנים. אבל האגוז, כיון שאתה נותן ידך ונוטל מהם מעט, כולם מתערמים ורגישים, כך הם ישראל, איש אחד חוטא כולם מרגישים האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (במדבר ט"ז כ"ב)". הסמך מהפסוק שם בספר במדבר פרשת קרח לא כל כך ברור שהרי שם זו טענת משה נגד עונש לכלל הציבור.

אמר ר' ברכיה מה אגוז זה עשוי ארבע מגורות והסירה באמצע, כך היו ישראל שרויין במדבר ארבע דגלים ארבע מחנות ואהל מועד באמצע, הה"ד (במדבר ב') ונסע אהל מועד.¹⁵

דבר אחר: "אל גנת אגוז ירדתי" - זה העולם, לראות באבי הנחל, אלו ישראל, לראות הפרחה הגפן, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, הנצו הרמונים, אלו התינוקות שיושבין ועוסקין בתורה ויושבין שורות כגרעיני רמונים.¹⁶

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ו

"אל גנת אגוז ירדתי" - אלה ישראל שנתקדשו לפני הר סיני שנמשלו לאגוז. מה האגוז הזה אם הקשתו כולו מפעפע, כך ישראל נוחים כאגוז. א"ר יוסי ב"ר יהודה: מי שלא ראה אגוז ואינו יודע מהו, סבור שמא כולו הוא עצים. פעפע, הרי הוא מוצא אותו אגודות של אוכלין. כך ישראל, האומות שאין מכירין אותן אומרים בעונותיהם הם לוקים. בדקו אותם והם מוצאים אותם אגודות אגודות של מצות.¹⁷

מסכת אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א פרק ז

ועוד אמרו חכמים: כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה? לאילן שנופו מרובה ושרשיו מועטין.¹⁸ אמר רבא: אילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין פתאום יפול ויהיו נודדים יושבי בצלו. וכל מי שחכמתו מרובין ומעשים טובים מרובין למה הוא דומה? לאילן אגוז שענפיו מרובין ושרשיו מרובין ועומד במקומו ואין הרוח יכול לזוז ממקומו וישבו בצלו בני אדם להתנצל נפשם מן החמה. ואין אילן אגוז אלא בעלי תורה דכתיב אל גנת אגוז ירדתי וגו'. אמר גינת אגוז מסיבת חכמים. איבי הנחל אלו תלמידיהם.¹⁹

שבת שלום ומועדים לשמחה

מחלקי המים

מים אחרונים: הביטוי בקליפת האגוז כתרגום של הביטוי האנגלי in a nutshell תופס בהדרגה מקום בלשונו המתחדשת תדיר ואפשר שאין זה חידוש כל כך ויש לו מקור ואחיזת בית יד במקורותינו.

¹⁵ זהו דימוי לחלק הפנימי של האגוז שכשפותחים אותו לרוחב רואים מרכז עם ארבע שלוחות, מעין מנורה עם ארבעה קנים. ¹⁶ חזרנו לריבוי הפירות בו פתחנו. האגוז הוא אחד מיני הפירות שנזכרים בתנ"ך בכלל ובשיר השירים בתיאורי הטבע והאביב בפרט. ריבוי זה מחזיר אותנו גם אל ליל הסדר לחרוסת אשר אמנם לא התקבלה כמצווה להלכה או התקבלה למעשה כמרכיב חביב ומתוק של קערת ליל הסדר. ממה עושים את החרוסת? ראה תוספות פסחים דף קטז עמוד א על דברי הגמרא שהחרוסת: "צריך לסמוכה וצריך לקהוייה - ובתשובת הגאונים מפרש לעשות חרוסת בפירות שנדמה לכנסת ישראל בשיר השירים תחת התפוח עורתיך, כפלח הרמון, התאנה חנטה, אמרתי אעלה בתמר, אגוז - אל גנת אגוז ושקדים על שם ששקד הקב"ה על הקץ".

¹⁷ הנה כי כן, מלבד מדרשי שיר השירים רבה ופסיקתא רבתי יא, יש לנו עוד מדרשים על תכונותיו של האגוז. כאן הכוונה, כך נראה, לתכונה של עץ האגוז שמסתיר את פירותיו ורק כשמתקרבים לעץ ומנענעים אותו הפירות מופיעים (מפעעים בינות לענפי העץ ועליו). ראה מדרש זה גם בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקצב: "אל גנת אגוז אלו ישראל שנתקדשו לפני הר סיני שנמשלו כאגוז. מה האגוז הזה אם הקשתו כולו מפעפע. כך ישראל, משנתקדשו נעשו נוחים. א"ר יוסי בר יהודה: מי שלא ראה אגוז מימיו ואינו יודעו, מה סבור שאין בו כלום אלא עצים. פעפעו הרי הוא מוציא אותו מגורות של אוכלים. כך ישראל האומות שאין מכירים אותם אומרים בעונותיהם הם לוקים, בדקו אותם הם מוציאים אותם מגורות מגורות של מצוה".

¹⁸ שגרת הלשון "תנו חכמים" בלשון רבים, היא, במקרה זה מדויקת. את האמרה הזו אנו מוצאים בשני מקומות סמוכים בפרקי אבות. בפרק ג משנה ט בשם ר' חנינא בן דוסא ובמשנה יז שם בשם ר' אלעזר בן עזריה. כבר בין שני מקורות אלה יש המשכיות ופיתוח הרעיון. ובאבות דרבי נתן שהבאנו יש פיתוח נוסף תוך הצעה לעץ מיוחד שגם שורשיו וגם ענפיו מרובים! זהו עץ האגוז.

¹⁹ אילן שתקוע היטב בקרקע הגם ששורשיו גלויים, נופו מרובה ומצל, פירותיו מוסתרים אך רבים, קליפתו מגינה על פיריו, מתחדש ומתחלף כל שנה ורק מי שמיומן יכול לטפס עליו - זהו עץ האגוז. מזל שהוא נזכר לפחות פעם אחת במקרא, בשיר השירים, שאם לא כן, איך היינו דורשים עליו?